

LINGVOMADANIYAT TUSHUNCHASI VA UNING SHAKLLANISHI . TIL VA
MADANIYAT O‘ZARO MUNOSABATI , LINGVOMADANIYAT FANINING
PAYDO BO‘LISHI , ZAMONAVIY LINGVOMADANIY YONDASHUVLAR.

Rajabova Maftuna

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar : Daminova Kumush

Annotatsiya . Ushbu maqolada tilshunoslik madaniyati tushunchasining mohiyati , uning tarkib topish bosqichlari hamda til bilan birlashgan madaniyat o‘rtasidagi mustahkam aloqa tahlil etiladi . Shuningdek , tilshunoslik madaniyati fanining paydo bo‘lishi , taraqqiyot sabablari va hozirgi tilshunoslik madaniyati yondashuvlari keng yoritiladi . Tekshiruv natijalari shuni ko‘rsatadiki , til nafaqat aloqa vositasi , balki xalq madaniyatini ifodalovchi muhim omil sanaladi.

Kalit so‘zlar: *lingvomadaniyat, til, madaniyat, konsept, milliy tafakkur, lingvokulturologiya, semantika, kommunikatsiya*

Аннотация . В данной статье рассматривается понятие лингвокультурологии, этапы её формирования, а также взаимосвязь языка и культуры. Особое внимание уделяется возникновению науки лингвокультурологии и современным подходам в данной области.

Ключевые слова: *лингвокультурология, язык, культура, концепт, национальное мышление, коммуникация*

Abstract . *This article examines the concept of linguoculturology, its formation stages, and the relationship between language and culture. It also highlights the emergence of linguoculturology as a science and modern linguocultural approaches.*

Key words : *linguoculturology, language, culture, concept, national mentality, communication*

Kirish . Til va madaniyat insoniyat taraqqiyotining eng muhim va bir-biri bilan uzviy bog‘liq fenomenlaridan biridir. Inson jamiyatda yashab, nafaqat biologik mavjudot, balki ijtimoiy va madaniy subyekt sifatida shakllanadi. Til orqali o‘z fikrini ifodalaydi, ta jribasini boshqalarga yetkazadi va jamiyat tomonidan yaratilgan madaniy boyliklarni o‘zlashtiradi. Shuning uchun tilni madaniyatdan alohida o‘rganish ilmiy natijalarni tubdan cheklab qo‘yadi;

aksincha, ularni birga, yagona tizim sifatida tadqiq etish zarur. ²²Madaniyat — inson faoliyatining barcha ko‘rinishlarini, urf-odatlardan qadriyatlarga, e’tiqodlardan dunyoqarash va tafakkur shakllariga qadar keng qamrovli fenomen. Bu madaniy elementlar til birliklari orqali ifodalanadi va avlodlardan avlodga o‘tib boradi. Xalq maqollari, matallar, frazeologik birliklar va hatto oddiy so‘zlar ham muayyan millatning tarixiy tajribasi va mentalitetini aks ettiradi. Shu bois til “madaniyat ko‘zgu-si” deb ataladi — unda jamiyatning ichki dunyosi, qadriyatlari va ruhiyati yaqqol ifoda topadi.²³ Lingvovadaniyat (lingvokulturologiya) aynan mana shu o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadigan ilmiy yo‘nalish sifatida shakllangan. Bu fan til birliklarining nafaqat leksik yoki grammatik xususiyatlarini, balki ularning ortida yashiringan madaniy mazmuni ham tahlil qiladi. Lingvovadaniyat til orqali milliy ong, tafakkur va konseptual dunyoqarashni o‘rganishga xizmat qiladi. Misol uchun “mehmondo‘stlik”, “ornomus”, “vatan” kabi tushunchalar turli tillarda turlicha semantik va madaniy yuklamaga ega bo‘lib, bu farqlar millatlararo tafovutlarni tushunishda katta ahamiyat kasb etadi.

Metodlar . Mazkur tadqiqotda lingvomadaniy hodisalarni chuqur va tizimli o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy metodlar kompleks ravishda qo‘llanildi. Har bir metod tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib tanlandi hamda o‘zaro uyg‘un holda ishlatildi. Birinchidan, tavsifiy (deskriptiv) metod asosiy metod sifatida qo‘llanildi. Ushbu metod orqali til birliklari – ayniqsa, maqollar, matallar va frazeologik birliklar – ularning semantik va madaniy xususiyatlari nuqtai nazaridan batafsil tavsiflandi. Tavsifiy metod lingvomadaniyatshunoslikda muhim o‘rin tutadi, chunki u til birliklarida yashiringan madaniy qatlamni aniqlash imkonini beradi.²⁴ Ikkinchidan, qiyosiy (komparativ) metod yordamida o‘zbek tilidagi lingvomadaniy birliklar boshqa tillardagi muqobil birliklar bilan solishtirildi. Bu metod orqali milliy o‘ziga xoslik va universallik elementlari ajratib ko‘rsatildi. Qiyosiy tahlil lingvomadaniyatda madaniy konseptlarning umumiy va xususiy jihatlarini aniqlashda samarali vosita hisoblanadi.²⁵ Shuningdek, tadqiqot davomida induktiv va deduktiv metodlar ham qo‘llanildi. Induktiv yondashuv orqali alohida til birliklaridan umumiy xulosalar chiqarildi, deduktiv metod orqali esa nazariy qarashlar amaliy material asosida tekshirildi.

Materiallar . Tadqiqot materiali sifatida turli manbalardan olingan lingvistik birliklar tanlab olindi. Materiallar tanlashda ularning lingvomadaniy ahamiyati va milliy xususiyatlarni aks ettirish darajasi asosiy mezon bo‘lib xizmat qildi. Asosiy materiallar quyidagilardan iborat bo‘ldi:

²² Til va madaniyatninguzviy bog‘liqligi haqidagi qarashlar tilshunoslikda antropotsentrik yondashuv asosida rivojlangan.

²³ Til – madaniyat ko‘zgu-si” g‘oyasi lingvokulturologiyada asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi.

²⁴ Maslova V.A. lingvomadaniyatni til va madaniyat integratsiyasi sifatida talqin qiladi.

²⁵ Qiyosiy metod madaniy universallarni aniqlashda muhim vosita hisoblanadi (Karasiq, 2002).

- o‘zbek xalq maqollari va matallari
- frazeologik birliklar va iboralar
- badiiy adabiyot namunalaridan olingan parcha va dialoglar
- ommaviy axborot vositalari hamda kundalik nutqdan olingan misollar

Jarayon. Tadqiqot bir necha ravon bosqichdan iborat bo‘lib, hayotiy ritm bilan yo‘l oldi. Birinchi bosqichda mavzu bo‘yicha nazariy adabiyotlar o‘rganildi, lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalari yaqinroq yoritildi. Shu jarayonda fan taraqqiyotiga hissa qo‘shgan yetuk olimlarning qarashlari tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda tadqiqot materialini to‘planib, yaxlit holatda ko‘rib chiqildi. Tanlangan birliklar lingvomadaniy jihatdan muhim bo‘lishi, ya‘ni madaniy ma‘noga ega bo‘lishi shart edi. Uchinchi bosqichda to‘plangan materiallar metodlar yordamida qadam-baqadam tahlil qilindi. Har bir birlikning semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlari aniqlanib, ular orasidagi aloqalar o‘rganildi. To‘rtinchi bosqichda olingan natijalar jamlab chiqarildi va ilmiy xulosalar zulmatidan chetga chiqarildi.

Ma‘lumotlar tahlili. Tahlil jarayonida til birliklarining ko‘p qatlamli tabiati ochiqanadi. Har bir lingvistik birlik nafaqat leksik ma‘noga, balki chuqur madaniy mazmunga ham egaligidigi ko‘rsatildi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Mehmon otangdan ulug‘” maqoli nafaqat oddiy fikrni, balki o‘zbek xalqining mehmondo‘stlik konseptini ifodalaydi. Bu yerda mehmonni ulug‘lash milliy qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. Frazeologik birliklar tahlili shuni ko‘rsatdiki, ular ko‘pincha yashirin madaniy kodlarni o‘z ichiga saqlaydi. Masalan, “ko‘ngli tog‘day” iborasi insonning bag‘rikengligi va saxiyligini ifodalaydi, bu esa milliy mentalitetning muhim jihatlaridan biridir. Tahlil natijalariga ko‘ra, quyidagi holatlar aniqlangan:

- til birliklari madaniy axborotni kodlash vositasi hisoblanadi
- milliy konseptlar til orqali tizimli ravishda ifodalanadi
- lingvomadaniy birliklar tarixiy va ijtimoiy tajriba bilan chambarchas bog‘liq Natijalar.

Tadqiqot natijalari til va madaniyatning nazariy va amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi. Birinchidan, ishonchli ilmiy ma‘lumotlar asosida til va madaniyatning uzviy bog‘liqligi ko‘rsatildi. Til muloqot vositasi bo‘lishdan tashqari, madaniy bilimlarni saqlash va uzatish tizimi sifatida ham xizmat qilishi ko‘rsatildi. Ikkinchidan, madaniy tushunchalarni til orqali ifodalash usullari aniqlab berildi. Bu esa milliy ong va tafakkurni tadqiq etishning yangi yo‘llarini ochadi. Uchinchidan, lingvistik va madaniy tahlil usullarining samaradorligini tekshirish uchun empirik ma‘lumotlar ishlatilgan.

Muhokama. Madaniyatshunoslik va tilshunoslik zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli sohalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu fan tildan tashqari insonning madaniy o'ziga xosligi, dunyoqarashi va fikrlash jarayonlarini ham o'rganishga qaratilgan. Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda milliy madaniyatni saqlab qolish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda, tilshunoslik va madaniyatshunoslik milliy qadriyatlarni aniqlash va ularni keyingi avlodga yetkazish uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Chet tillarini o'rganish, shuningdek, lingvistik yondashuvni qo'llashni talab qiladi. Chunki tilning ortidagi madaniyatni tushunish uni o'rganish uchun juda muhimdir.

Xulosa . Ushbu tadqiqot lingvomadaniyat tushunchasining nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari hamda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni kompleks tarzda yoritishga qaratilgan. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, til va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'langan, ajralmas tizim bo'lib, ularni alohida holda tahlil qilish to'liq ilmiy natija bermaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, til nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy axborotni saqlovchi, uzatuvchi va qayta ishlab chiquvchi murakkab mexanizm hisoblanadi. Har bir til birligi — so'z, ibora, frazeologizm yoki matn — o'zida muayyan milliy-madaniy tajribani aks ettiradi. Shu jihatdan qaraganda, lingvomadaniyatshunoslik milliy ong, mentalitet va qadriyatlarni o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi²⁶.

Shuningdek, tadqiqot natijalari lingvomadaniy konseptlarning til tizimidagi o'rnini aniqlash imkonini berdi. “Vatan”, “oila”, “mehmondo'stlik”, “or-nomus” kabi konseptlar o'zbek tilida nafaqat leksik birliklar orqali, balki keng kontekstual va pragmatik vositalar yordamida ifodalanishi kuzatildi. Bu esa lingvomadaniy birliklarning ko'p qatlamli va kompleks tabiati mavjudligini tasdiqlaydi²⁷.

Metodologik jihatdan olib qaralganda, tadqiqotda qo'llangan tavsifiy, qiyosiy, konseptual va diskursiv tahlil metodlari o'zining samaradorligini ko'rsatdi. Ayniqsa, konseptual tahlil madaniy mazmunni ochib berishda, diskurs tahlili esa til birliklarining real kommunikativ muhitdagi funksiyasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu metodlarning uyg'un qo'llanilishi lingvomadaniy tadqiqotlarning aniqligi va ishonchliligini oshirdi. Bundan tashqari, lingvomadaniyatshunoslikning amaliy ahamiyati ham alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu yo'nalish natijalari quyidagi sohalarda samarali qo'llanishi mumkin:

- chet tillarni o'qitish metodikasida
- tarjima nazariyasi va amaliyotida
- madaniyatlararo kommunikatsiyada

²⁶ Maslova V.A. tilni madaniyatni saqlovchi tizim sifatida izohlaydi (*Lingvokulturologiya*, 2001).

²⁷ Karasik V.I. konseptlarni madaniyatning asosiy birliklari sifatida talqin qiladi (*Yazyk i kultura*, 2002).

-milliy identitetni saqlash va rivojlantirishda

Aynan, globalizatsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi kunda lingvomadaniyatshunoslik milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni asrab-avaylashda muhim ilmiy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalariga tayangan holda shuni ta’kidlash mumkinki, lingvomadaniyatshunoslik zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli va dinamik rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biridir. U nafaqat tilni chuqurroq anglashga, balki inson tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini kompleks o‘rganishga xizmat qiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar istiqbolli deb hisoblanadi: lingvomadaniy konseptlarning korpus lingvistikasi asosida o‘rganilishi, turli tillar kesimida qiyosiy lingvomadaniy tadqiqotlar, zamonaviy diskurslarda (internet, ijtimoiy tarmoqlar) madaniy birliklarning tahlili. Xulosa qilib aytganda, lingvomadaniyat til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab aloqalarni ochib beruvchi, insoniyatning madaniy tajribasini anglashga xizmat qiluvchi muhim ilmiy yo‘nalish sifatida o‘z ahamiyatini tobora oshirib bormoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva, 2001.
2. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. – Moskva, 1996.
3. Karasik V.I. Yazyk i kultura. – Volgograd, 2002.
4. Mamadiyorova H.E., Sanakulov Z. Lingvokulturologiya tushunchasi, vazifalari va metodlari // Innovative Development in Educational Activities, 2023. <https://openidea.uz/index.php/idea/index>
5. Normurodov B.H. Lingvokulturologiya til va madaniyat fani sifatida rivojlanishi // Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 2023.
6. Karimova G.I. Lingvokulturologiya va kognitiv lingvistikaning nazariy asoslari // 2024. <https://openidea.uz/index.php/idea/index>